

International Journal of Sanskrit Research

अनन्ता

ISSN: 2394-7519

IJSR 2020; 6(2): 151-152

© 2020 IJSR

www.anantaajournal.com

Received: 06-01-2020

Accepted: 09-02-2020

पङ्कज कुमार माहाना

संस्कृतविभाग: उत्तर ओडिशा

विश्वविद्यालय: द्वितीयपरिसर: केन्दुझरः,
ओडिशा, भारत।

हे मदीय दूरबन्धो -इति कविता संग्रहे कविप्रतिभावैचित्रम्

पङ्कज कुमार माहाना

१. काव्य कविता धारा-

आधुनिककाव्य कविता धारायां साहित्यस्य निसर्ग प्रभावः सर्वदा सर्वे परिलक्ष्यते विद्यते यत्र स्मृति—संकल्प-वेदना-मिलन—
विरहः सर्वमेव एकी भूय पदपट्टले स्फुटि भवति । आधुनिकः कवितायां दृष्टिपथारूढ भवति तादृश प्रियाविरह भावावेग यथा-

हे हृदय / याहि दूरं तिरुवनन्तपुरम् । तथा विनाहमस्मि / विवर्णवैखरी/ भावहीना भाषामयी / स्थुला सुन्दरी विखण्डिता
, विचलिता कृशोदरी ।^१

भावएव भाषाया आधारभूतासती छन्दमयी कवितं वर्णयति स्वकीय कल्पना विलास वैभवेन सहृदय हृदयं बहुदारुणयति,
आकुलिकरोति चित्रलोकिकां मनांसि भूसं प्रफुल्लयति भाषायाः विदग्ध हृदयं शीतलं करोति नैराश्यं प्राणपतत्रिं
आशानिझरन्याः स्नापयति । अतः भावस्य परिभाषा विस्मृत । शब्दार्थ माध्यमभूत इति हृदयानुभूति रसधारं जनयति ।
भारतीयसंस्कृतौ यद्यपि जीवनस्य नस्वरता विनिश्चिता तथापि चतुर्वर्गः फलप्राप्तिः हेतुभूत काव्यस्य प्रयोजनं नितरां विद्यते इति
। आधुनिकः नैराश्यपूर्णवनयात्रायां, वर्तमानकालीन विषमतायां काव्यस्य अमृतमयीधारा अवश्यं जीवनस्य अपातमधुर
चाकचकयं जनयति ।

आधुनिकतापरिपूर्ण कवितायां लोकचेतना अपरिहार्या । सामाजिक- आर्थिक-धार्मिक- राजनीतिक वैशम्ये लोकचेतना
जागरणं कवेः मुख्य लक्ष्यं भवति । तत्र लोक शब्दस्य व्याख्याने अभिनवगुप्त कथनोमेवं यथा-

लोकोनाम जनपदवासी जनः/ जनपदश्च देश एव ^२

तत्र लोकशब्दस्य अर्थान्तरं जनसामान्यं । साहित्ये लोकशब्दमुपजीव्य लोकसाहित्यं, लोककला, लोककथा, लोकगीतं
लोकसंस्कृति, लोकनाटयं, लोकनृत्यं इत्यादि शब्दाः लोककथा, लोकगीतं लोकसंस्कृति, लोकनाटयं, लोकनृत्यं इत्यादि
शब्दाः लोकचेतनायाः अन्तर्भूक्ता भवन्ति ।

२. पराम्बा योगमाया कृतयः -

उत्कलप्रदेशस्य नयागड जिल्ला वास्तव्या कवयत्रि परम्बा श्रीयोगमाया भवति सरस्वत साधिका नारी प्रतिभाषु सा आपि
अनन्या प्रतिभा शालीनि । तासां कृतयः यथा-

१. मन्दाकिनी (संस्कृतप्रबन्धसंग्रहः), लोकभाषाप्रचारसमितिः, भद्रकः, २००७

२. मृत्युःचन्द्रसमः(वैज्ञानिककथावस्ताधारिताद् ओडियामूलाद् अनूदित उपन्यासः) संस्कृतभारती, नवदेहली, २००९

३. सम्पर्कः(कथासंग्रहः) संस्कृतभारती, नवदेहली, २०११

४. हे मदीय दूरबन्धो, (कवितासंग्रहः) कोलकाता, २०११

५. उपनिषत्सु प्राणविद्या (शोधग्रन्थः) (यन्त्रस्थः)

परम्बा रचित - हे मदीय दूरबन्धो इत्याख्या कविता संग्रहे स्वयं कवयत्रि कविता संग्रहस्य प्राकथने पुस्तकस्य अन्तर्भावं
परिप्रकाशयति यथा- असमये अनारतं वारिपातः अथवा अनावृष्टिः पृथिविनायिकायाः कृते मेघस्य अस्वाभाविकता अथवा
असहायता । दूरबन्धु शब्देन उभयोः एकदेशावस्थानराहित्यं संसूचितं भवति ।

Corresponding Author:

पङ्कज कुमार माहाना

संस्कृतविभाग: उत्तर ओडिशा

विश्वविद्यालय: द्वितीयपरिसर: केन्दुझरः,
ओडिशा, भारत।

भूमिमेघयोः एकदेशावस्थानं न सम्भाव्यते लोकदूयत्वात्पृथिवीलोकः
अन्तरीक्षलोकश्चेति । एवं जीवब्रह्मोः दूरत्वं (१-१४ कवितासु)
सामाजिकतत्त्वेभ्यः साम्प्रतिकसमाजस्य दूरत्वं (१५-३३ कवितासु) तथा समाजे
कश्मिदंशित् कोमलमधुकरसम्पर्के दूरत्वमिति (३४-४० कवितासु) वर्णितमिति
पृष्ठभूमिमाधृत्य कवितासंग्रहस्यास्य शीर्षकं हे मदीय दूरबन्धो इति ।
एवं संसारक्षेत्रेऽपि । स्वप्रियविरहं दुःखं किञ्चित् विलक्षणं भवति । आपाततः
दिनचर्यासु कालं यापयन्त्यपि विप्रलम्भा क्षणमात्रपि स्वप्रियं न विस्मरति ।
सदैवासन्नप्राप्तेः आशाबन्धः प्रतिक्षणं सः बन्धः भग्नः भवति तथा परक्षणे पुनः
प्ररोहति । एवं प्राप्तप्राप्तयोः छायार्तिः कविताः । प्रायेण
कस्यचिदन्तस्तत्स्याभावबोधस्य व्यथा अत्रत्यानां कवितानामन्तः स्वरः ।

कतिपयकवितामनुशीलनम्

१. आशा-

कवयित्री कथयति प्रतिपदं भावना विभाषपूर्णा । तथा प्रतिपदं जीवने परिक्षा आयाति
। अशेष दुखे प्रति पदं विस्मृतम् । तथा-

विलसति मृदुहासस्तव मूर्त्तमूर्त्तिं
न भवति स्मितहासे विषमो विलापः ।
विलसति प्रविलापो मम नेत्रगात्रे
प्रवहति नेत्रनीरं तव पद्मपादे ॥^३

२. न जाने ...

काहं ? कुतरागता ? कुत्र पुनर्मे गमनम् ?
किं लक्ष्यं जीवनस्य ? कुत्र पुनर्मे विलयः ?
न जाने त्वदृते किञ्चित्
प्रभो ! न्र जाने, न जानेऽहम् ॥
भावना मे विभावना कदा वा काचित्
श्वप्नस्तु ममैकदा त्वया सहासीत् ॥^४

अत्र कवयित्री कल्पयति जननमरण चक्रक विहविषयकं तथ्यं यत्र जीवनस्य लक्ष्यम्
वहुधा उदेति तस्यति च प्रतिधानात् अवसात् अत्र प्रभुपदं संस्मृत्य भावप्रवणां कवि
स्वस्य सरणागतीं प्रदर्शयति ।

३. त्वमेव...

सामाजिक जनजीवने सम्पर्कः सम्यक्तया न भवति । त्वम् सदा सर्वदा सहायः
भव । यथा-

त्वत्कृते हि सर्वं मया विस्मृतं
भवतु सुखमथवा दुःखम् ।
उपेक्षिता मया स्वशरीरपीडा
विस्मृताप्यवसरस्य बेला ।
यतस्त्वमेव महानन्दमयः
जगति केवलम् ॥^५

अत्र कविभावना सम्वदनापूर्णा व्यथिभूता यः मन्यते यत्र स्वस्य निरपेक्षत्व भगवत
अपेक्ष्यत प्रतिभाति । यतः भगवत्तमन्तरा सर्वं निष्फलं विफलं कलाहल; मयं
लक्षते ।

४. हे अतीतकालः

त्वया प्रदत्तो विफलप्रयत्नः
कश्चिन्मानसिकभारः
अज्ञातोऽभिशापः
त्वमसि निष्ठुरहृदयः ॥
यदि कश्चिद्दोषो दृष्टः
कथं तन्न संशोधितः
त्वयि स्थितेऽपि मार्गदर्शके
कथं पथिको दिग्भ्रान्तः ? ? ?^६

अर्थात् जीवनस्य अतीतं लक्षविरोहितं भावच्युतं स्वप्नसन्तप्तं विश्वप्रपञ्चज्वाला
संकुलितं विद्यते इति ।

५. केयं व्यवस्था

वालो विस्मरति धूलिकार्कीडां
यन्त्रांशघर्षे स्वशरीरपीडाम् ।
निजयति विस्मर्तुमुदरबुभुक्षां
गृहजना वाञ्छन्ति उपार्जनक्षमताम् ॥
सार्वभौमगणतन्त्रे रीतिरेषा

केयं सभ्यसमाजव्यवस्था ? ?^७

इदानिन्तनं सामाजिक परिस्थितिदुस्थिति मापत्ना इति मतिः कविताया मुक्त्वाशय
। यत्र गणतन्त्रव्यवस्था दुरावस्था मधगिता आकाशायं सन्याऽपि वाञ्छा न पूर्यते ।
नैष्युल्य मासाध्यत, वैफुल्यं मनुगम्यते इति ।

६. संस्कृतिः

मा तुलयतु कदाचित् नाहं तुलनाहं
अविश्वासस्य पात्री नाहं कदा भविता ।
मिथ्यारोपेण कदाचित् नाहं दूषणीया
संस्कारेणाभिरामा सुरम्या ॥^८

परम्बा श्रीयोगमाया रचित कविता संग्रहधारीकृत्य प्रमुख विन्दवः तथा सारकथा
संस्मर्षश्च मया विस्तारभयात् संक्षिप्तरीत्या संग्रस्तुतोऽस्ति ॥

पादटिप्पणी

१. हृदय-५
२. अ.भा., भा-२-पृ. २१३
३. आशा. पृ. १०
४. न जाने. पृ. १३
५. त्वमेव.. पृ. १६
६. हे अतीतकाल.. पृ. ४२
७. केयं. व्यवस्था. पृ. ४७
८. संस्कृति. पृ. ४४

सहायकग्रन्थाः

१. पत्रप्रिया-प्रो. प्रफुल्लकुमारमिश्रः, पक्षीघर प्रकाशनी, भूवनेश्वरः, प्रथम
प्रकाशः - २०१३
२. हे मदीय दूरबन्धो, कवयित्री, डा. परम्बा श्रीयोगमाया, रामकृष्ण मिशन्
आश्रमः, कलिकता, २०११